

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОПАНУВАННЯ ЛЕКСИКОЮ ПРИРОДНИЧОГО ЗМІСТУ ДОШКІЛЬНИКАМИ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

THEORETICAL PRINCIPLES OF MASTERING THE VOCABULARY OF NATURALISTIC CONTENT BY PRESCHOOLERS WITH GENERAL UNDERDEVELOPMENT OF SPEECH

Стаття присвячена одній з актуальних проблем розвитку освіти, яка вимагає формування у здобувачів не просто уявлень, знань, умінь, понять, навичок, а життєвих компетентностей, які сприятимуть розвитку якісно нового ставлення до навколишнього природного середовища та місця людини в ньому та суспільстві. Формування у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення словника природничого змісту є необхідною умовою розвитку знань і уявлень про навколишнє у формі понять і узагальнень. Розвиток словникового запасу дитини пов'язаний насамперед з розвитком мислення і розуміння значення слів, інших психічних процесів і всіх компонентів мовлення.

Оволодіння природничим словником дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення відбувається відповідно до онтогенетичних закономірностей, але має специфічні труднощі, зважаючи на первинні порушення мовних механізмів (від помилок фонемоутворення до труднощів лексико-семантичного структурування) та вторинні порушення когнітивної сфери (пам'яті, уваги, мислення тощо).

У статті обґрунтовано формування словника в онтогенезі, визначено особливості оволодіння словником дошкільниками із загальним недорозвиненням мовлення, виокремлено поняття лексики природничого змісту, до складу якої входять номінативні слова, слова, що позначають дію, процес чи стан номінативних; слова, що позначають ознаки, властивості та різні відношення в природі, їх синоніми, антоніми, омоніми; емоційно-оцінна лексика. Природничий словник складається з активного словника, до якого входять усі слова природничого змісту, які використовує дитина, і пасивного, який складається з природничої лексики, яку дитина знає, розуміє, але не використовує в мовленні.

У статті визначено основні труднощі в процесі формування природничого словникового запасу: словесні парафазії, недостатнє засвоєння змістовної структури слова, несформованість семантичних полів тощо. Проаналізовано формування природного словника у дітей дошкільного віку з психофізичними порушеннями за діючими корекційно-розвитковими програмами.

Ключові слова: дошкільник, лексика, природничий словник, загальне недорозвинення

мовлення, психо-фізичні порушення, природо-екологічна компетентність.

Modern trends in education require students to develop not just ideas, knowledge, abilities, concepts, skills, but life competencies that will contribute to building a qualitatively new attitude to the natural environment and the place of man in it and in society. The formation of the vocabulary of natural content in preschoolers with general underdevelopment of speech is a necessary condition for the development of knowledge and ideas about the environment in the form of concepts and generalizations. The development of a child's vocabulary is primarily associated with the development of thinking and understanding of the meaning of words, other mental processes and all components of speech. Mastery of natural vocabulary by preschoolers with general underdevelopment of speech occurs in accordance with ontogenetic patterns, but has specific difficulties, given their primary impaired language mechanisms (from phonetic speech to difficulties in lexical-semantic structuring) and secondary disorders of the cognitive sphere (memory, attention, thinking and etc.).

In the article, the author substantiated the formation of the dictionary in ontogenesis. The author identified the peculiarities of vocabulary mastery by preschoolers with general underdevelopment of speech. The author singled out the concept of vocabulary of natural content, which includes nominative words, words that denote the action, process or state of nominatives; words that denote signs, properties and various relationships in nature, their synonyms, antonyms, homonyms; emotional and evaluative vocabulary. The natural vocabulary consists of an active dictionary, which includes all the words of natural content that the child uses, and a passive one, which is composed of natural vocabulary that the child knows, understands, but does not use in speech. The author of the article identified the main difficulties in the process of forming a natural vocabulary: verbal paraphasias, insufficient assimilation of the meaningful structure of the word, lack of formation of semantic fields, etc. The author analyzed the formation of natural vocabulary in preschool children with psychophysical disorders according to current corrective and developmental programs.

Key words: preschooler, vocabulary, natural vocabulary, general underdevelopment of speech, psycho-physical disorders, environmental competence.

УДК 376.37-81-502
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.25>

Лукачович Г.О.,
аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
асистент кафедри професійної освіти та інноваційних технологій
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна освіта покликана сформувати у дітей не просто знання, вміння та навички, а життєві компетентності, серед яких особливої значущості мають природничо-екологічні. Глобальні екологічні проблеми зумовлюють зміни у підходах до споживацького використання

ресурсів планети. Доведено, що дошкільний вік є оптимальним для формування екологічно-свідомої особистості (праці Г. Беленької, Т. Науменко, О. Половіної та ін.). У свою чергу, ще С. Русова, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський, Ж-Ж. Руссо, К. Ушинський та ін. відзначали, що діяльність і спостереження в природі сприяють

всебічному розвитку особистості, який здійснюється внаслідок засвоєння природничих термінів. Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти, у процесі розвитку природничо-екологічної компетентності у дошкільному віці формуються знання і поняття про навколишнє, емоційно-ціннісне ставлення до природи, а отже відбувається опанування лексики природничого змісту.

Формування лексики у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) – це провідний напрям у корекційній роботі логопеда. Численними дослідженнями (праці Е. Данілавичюте, Р. Левіної, О. Мілевської, Є. Соботович, Л. Трофименко та ін.) доведено, що діти з ЗНМ мають труднощі засвоєння уявлень і понять про навколишнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням опанування лексикою у дошкільній лінгводидактиці займалися Т. Бавикіна, А. Богуш, В. Гербова, А. Іваненко, Н. Луцан, Ю. Ляховська, В. Яшина та ін., які довели, що засвоєння лексики засноване на номінативній функції слова та опосередковане його предметною співвіднесеністю у процесі пізнавальної діяльності.

Особливості засвоєння значення слова, його зв'язки з іншими одиницями лексичної системи, ознайомлення дітей з образними і багатозначними виразами, розкриття їх семантики, тобто формування смислової сторони слова досліджували Н. Гавриш, Н. Кирста, Ю. Руденко, О. Монке та ін.

Закономірності засвоєння лексики дітьми з ЗНМ висвітлювали Л. Андрусина, І. Брушневська, І. Марченко, О. Мілевська, Ю. Рібцун, О. Ревуцька, Н. Січкачук, Є. Соботович, В. Тарасун, О. Ткач, Л. Трофименко та ін.; науковці виділили основні труднощі цього процесу: численні вербальні парафазії, недостатнє засвоєння змістовної структури слова, несформованість семантичних полів.

Психологічні особливості засвоєння лексики досліджені Л. Виготським, Д. Ельконіним. Дослідники зазначали, що розвиток мовлення дитини 6–7 років відбувається через збагачення словника яке, в свою чергу, опосередковане засвоєнням емоційного значення слова, формуванням системи образів, удосконаленням пам'яті, утворенням логічних зв'язків та включенням слова у систему понять. Відповідно, природа з її красою, сповненою емоційним контентом, з її насиченістю наочними прикладами, взаємозв'язками тощо слугуватиме ефективним засобом накопичення лексики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Специфіка сприймання дітьми з ЗНМ світу обумовлена несформованістю мовленнєвої та комунікативної компетентності, незрілістю емоційно-вольової сфери, що негативно позначається на здатності помічати і розуміти взаємодію і взаємозв'язки у природі,

її цінність і залежність свого здоров'я та життя від стану середовища. Це призводить до обмеження світогляду, ускладнення в орієнтуванні у навколишній дійсності, дезадаптації у суспільстві і природі та неусвідомлені цінності свого і чужого життя, не розуміння необхідності збереження природнього середовища. Тому важливим є формування природничо-екологічної компетентності для дітей з ЗНМ. Під час цього, у дошкільників у різних формах роботи і дозвілля відбувається накопичення словникового запасу природничого змісту, розуміння якого є важливим для формування активної особистості, яка володіє екологічно доцільною поведінкою, а для дітей з загальним недорозвиненням мовлення його можна розглядати як чинник корекції.

Мета статті. Проаналізувати науково – теоретичні аспекти опанування лексикою природничого змісту дошкільниками із загальним недорозвиненням мовлення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, лексика – це сукупність слів, словниковий склад мови. Вона складає цілісну систему співвідносних і взаємозв'язаних фактів, а лексеми розглядають через призму смислового значення, їх місця у загальній системі, етимології, уживаності, сфери використання у процесі спілкування, їх експресивно-стилістичного характеру. Виділяють активний словник – сукупність слів, які використовуються в мовленні, і пасивний – запас слів у будь-якого носія мови, значення яких він розуміє, але сам не вживає [5, с. 367].

У слові наявні кілька видів значень: категорійне – виділення свідомістю певного фрагмента у вигляді предмету, ознаки чи дії (О. Юрченко), лексичне – історично закріплена у свідомості людей співвіднесеність слова з явищем дійсності, граматичне – абстрагуюче значення, що виражає зв'язки слова за правилами (Л. Лисиченко), психологічне – це узагальнене відображення дійсності, вироблене людством і зафіксоване у формі понять, знання або вміння як узагальненого образу дії (О. О. Леонтєв). Відображення у лексемі явища дійсності (предмета, якості, дії, стану) складає його внутрішній зміст, значення, або семантику.

Формування лексики у дитини передусім пов'язане з розвитком мислення і розуміння змісту слова, інших психічних процесів і усіх компонентів мовлення. Виділяють кілька підходів до визначення поняття «значення»: семантичний (виявляється на рівні конкретного мовного акту через ототожнення з розумінням і правилами вживання), структурний (розглядається на рівні мовної системи, має структуру і трактується як сукупність сем), референційний (враховує відношення слова до позамовної дійсності, виявляється у зв'язку звучання і явища), субстаціональний (виявляється у відображенні предмету

чи явища у свідомості як його внутрішня сторона) [4, с. 82–83]. Відповідно до цих підходів, значення слова слід розглядати в кожному конкретному мовленнєвому акті, враховуючи контекст і поняття, які вкладає мовець у слова.

При ЗНМ розвиток мовлення відбувається за тими ж закономірностями, що і в онтогенезі, але має свої особливості і труднощі. Дитина в онтогенезі засвоює лексику поступово, кількісно накопичуючи номінативні слова. Далі відбувається уточнення та розширення значення [6, с. 88] і формування уявлень, узагальнень, понять та зв'язків між словами (табл. 1).

У кінці першого року життя слово сприймається дитиною як невід'ємна властивість предмету, наприкінці другого року – вона розуміє узагальнююче значення найменувань однорідних предметів, процесів, якостей (перший ступінь узагальнення) – загальних назв, у три роки – засвоює слова-узагальнення, що позначають родові поняття (другий ступінь узагальнення), які передають узагальнено назви предметів, ознак, дій у формі іменника. До 3–4,5 років предметна віднесеність слова у дитини набуває стійкого характеру, але у процесі формування лексики відбувається постійне уточнення значення слова. Орієнтовно у 5–6 років засвоюються слова, що позначають

родові поняття третього ступеня узагальнення (рослини: дерева, трави, квіти; рух: біг, стрибки, ходьба) (Л. Федоренко, Г. Фомічева).

Зміна значення слова відображає формування уявлень дитини про світ і тісно пов'язана з когнітивним розвитком дитини. Дитина усвідомлює схожість певних елементів ситуації та об'єднує лексеми у тематичні групи, що розвиває лексичну антонімію. З розвитком мислення дитини її лексика збагачується і систематизується. Слова групуються в семантичні поля – це функціональні утворення, групування слів на основі спільності ознак [2, с. 11].

Дослідження у галузі лінгвістики, лінгводидактики, педагогіки, психології (А. Богуш, Л. Виготський, К. Крутій, О. О. Леонтєв, Ю. Рібцун, Є. Соботович, Л. Трофименко, М. Шеремет, Е. Clark, N. Chomsky) вказують на те, що формування лексики в онтогенезі обумовлене розвитком когнітивних функцій та уявлень дитини про навколишню дійсність.

У процесі ознайомлення з новими предметами, явищами, ознаками предметів та дій, збагачується її словник. Ознайомлення дитини з навколишнім світом відбувається у процесі мовленнєвої діяльності під час безпосередньої взаємодії з реальними об'єктами та явищами, а також через

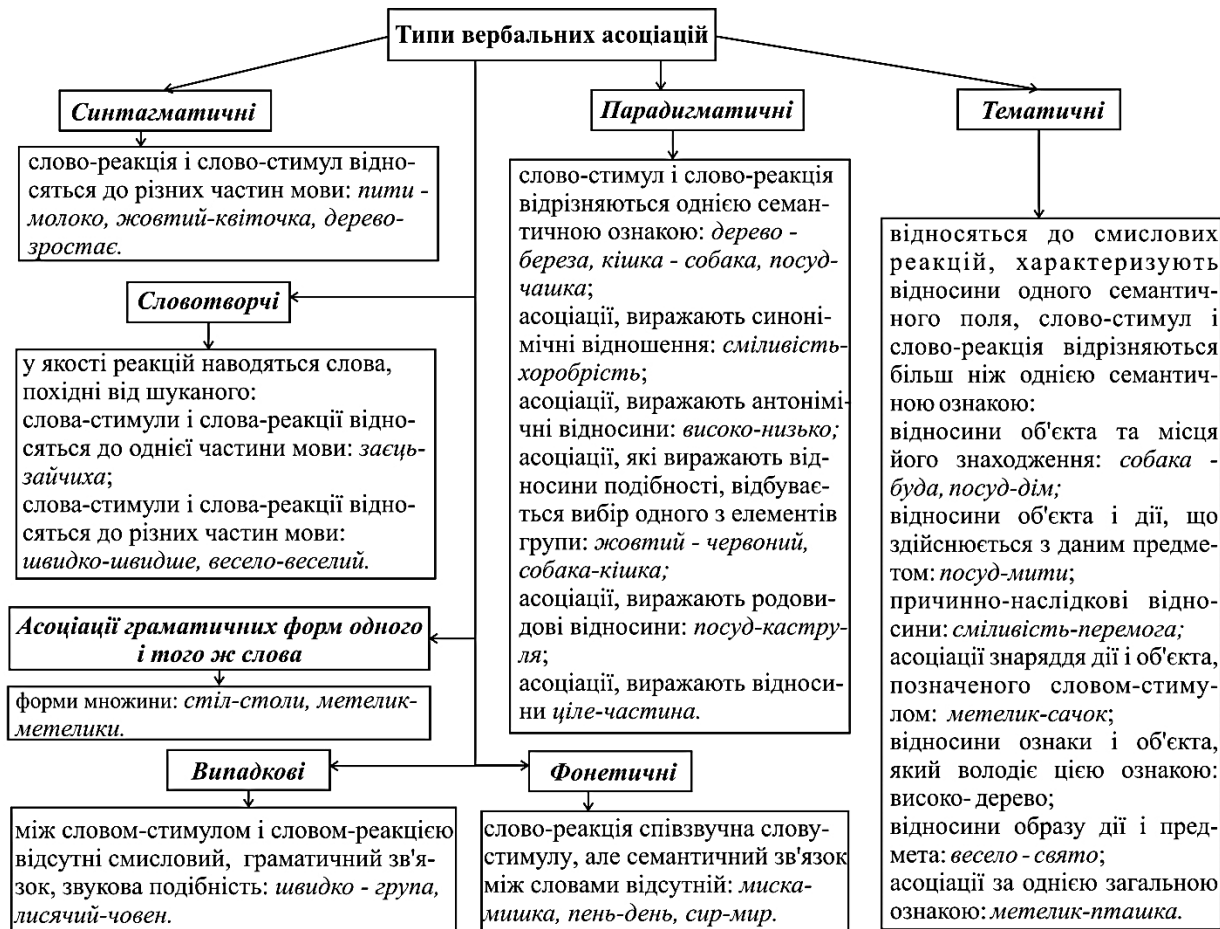

Рис. 1. Типи вербальних асоціацій

Особливості засвоєння лексики дітьми (від 10 міс. до 7 років)

№ п.п	Вік, років	Словниковий запас в онтогенезі (за Є. Аркіним, А. Штерном, Ф. Фрадкіною)	Провідна діяльність	Особливості засвоєння лексики	
				в онтогенезі	у дітей з ЗНМ
1	2	3	4	5	6
1	10 міс	1–5	Емоційне спілкування з дорослим	поява двохскладових слів: просте повторення першого складу (бо – боляче: бо-бо; па – до побачення: па-па); пізніше з'являються слова з двох різних складів а-па – впав, а-ді – одягались).	недоліки слухового сприймання і контролю дітей за еталонним мовленням дорослих, у порівнянні зі своїм власним, призводять до того, що фонематичні уявлення дитини про звуковий склад слів мови формуються на основі власної неправильної вимови. В умовах зниженого слухового контролю виникають заміни звуків, близьких за акустико-артикуляційними ознаками [6, с. 88].
	11 міс	3–8			
2	1	8–15	Предметно-маніпулятивна	поява трьохскладових слів (ма-сі-на машина), вимовляє окремі слова – назви знайомих предметів, сприймає слово як невід'ємну властивість предмету; слова полісемантичні, їх значення аморфні, розпливчасті; одне слово може позначати предмет, ознаку і дію з предметом; гіпергенералізація – перші узагальнення дітей.	Поява перших слів затримується, наявні значні аграматизми, полісемантичність перших слів затягується.
3	1 рік 5 міс	39–100		починає диференціювати слова за семантикою та орієнтуватися на смислорозрізняльну функцію звуків, виділяти фонемі, формуються узагальнення на основі функціонального використання знаків або категоріального значення слова; гіпергенералізації зменшуються; формуються стійкі значення слів, а самі слова позначають класи однорідних предметів.	
4	2	200–400		з'являються чотирихскладові слова, ріст словника пов'язаний з розвитком мислення та ігрової діяльності.	
5	3	1000	Гра	засвоєння нових слів на основі вміння визначати контекстуально зумовлене значення слова, що дозволяє помічати і накопичувати різні відтінки в значенні одного і того ж слова, і на основі узагальнення визначати інваріантне значення, що разом з умінням добирати синоніми, антоніми – складає основу узагальненого лексичного значення слова.	володіє лише обмеженою побутовою лексикою, з якою стикається, пасивний словник переважає активний.
6	4	1600–1926		на основі узагальнення здатні до переносу засвоєного значення для позначення іншої близької ситуації, хоча її зміст пояснити ще не можуть; опановує узагальнене значення слова, незалежно від ситуацій вживання, завдяки уточненню предметної співвіднесеності слова в результаті його використання в різних ситуаціях; зміст слова має конкретний характер, опановують найбільш доступні слова, що мають узагальнений зміст.	залежно від рівня ЗНМ словник дитини може становити від кількох лепетних слів до майже норми, але відзначитися неточністю вживання лексем у їх значенні.
7	5	2200		Навчання	засвоєння абстрактного значення слова, формуються логічні мовні відносини; засвоюються смислові зв'язки слів, що відрізняються один від одного за семантикою, але мають ситуативний зв'язок, переважають тематичні асоціації з мотивованим характером; на зміну мотивованим зв'язкам приходять зв'язки між семантично близькими словами, які відрізняються однією диференціальною семантичною ознакою, що виявляється у перевазі парадигматичних асоціацій; відбувається диференціація структури семантичного поля, основними ознаками якого є угруповання і протиставлення.
8	6	2589			
9	7	3500–4500	недостатня сформованість узагальненого лексичного значення; класифікують на основі спільності ситуації, функціонального значення; мають нечіткі уявлення про родовидові відношення, не-точності розуміння значення слів; пізні формування лексичної системності.		

комунікацію шляхом створення асоціативних зв'язків. Виділяються сім типів вербальних асоціацій, які найбільш характерні для дітей 5–8 років (О. Лурія, О. О. Леонтьєв, О. Ушакова, Є. Струніна, О. Смага, та ін.) (рис. 1).

При ЗНМ порушеними є всі структурні компоненти мовленнєвої системи: звуковимова, лексика, граматики, зв'язне мовлення, що призводить до порушень оволодіння семантичною структурою рідної мови. Дослідження Л. Андрушиної, І. Брушневської, І. Мартиненко, О. Мілевської, О. Олефір, Ю. Рібцун, Є. Собонович, О. Ткач, Л. Трофименко та ін., показали, що розвиток мовлення дітей дошкільного віку із

ЗНМ відбувається із істотними відхиленнями від вікових норм.

Порушення формування лексики в дітей з ЗНМ проявляються в обмеженості словникового запасу, різкій розбіжності обсягу активного й пасивного словника, численних вербальних парафазіях, недостатньому засвоєнні змістовної структури слова (лексичної семантики), звуження смислової структури слова, несформованості різних типів його значень, що призводить до помилок і неточності вживання слів [3, с. 56], труднощах пізнавального розвитку [1, с. 43].

Лексику природничого змісту діти засвоюють з немовлячого віку. Вона близька, зрозуміла для

Таблиця 2

Формування лексики природничого змісту в корекційних програмах для дітей дошкільного віку з психо-фізичними порушеннями

№ п/п	Корекційна програма, рік, автори	Елементи природничо-екологічного виховання
1	Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю, 2013 Дуброва І., Лощених В., Шмалько Л., Королько Н., Василевська О., Гладченко І., Блеч Г., Трикоз С.	У розділі «Ознайомлення з навколишнім» формують уявлення про овочі, фрукти, рослини, продукти харчування, тварини, комахи, об'єкти неживої природи, пори року, рідний край. У інших розділах практикується використання зображень, іграшок природи, тварин, рослин тощо, читання казок про природу, музичного матеріалу про природу, виконання фізичних вправ на вулиці, зимові види сорту.
2	Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт», 2013 Тарасун В., Куценко Т., Скрипник Т., Дуброва І., Лощених В., Душка А., Риндер І., Недозим І.	У розділі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» є ознайомлення з навколишнім світом, де передбачено навчання розрізняти тварини, овочі фрукти.
3	Програма розвитку дітей сліпих та зі зниженим зором від народження до 6 років, 2012 Вавіна Л., Бутенко В., Гудим І.	У розділі «Ознайомлення з навколишнім світом» формують і розширюють уявлення про навколишній світ на полісенсорній основі; про окремі явища природи та їх особливості, початкові уявлення про живу (рослин і тварин) та неживу природу, вчать розрізняти і називати пори року, їх відмітні ознаки; визначати стан погоди; про людей, про особливості їх зовнішнього вигляду, про частини тіла, функціональне призначення окремих органів; знайомлять з працею дорослих; з особливостями, ознаками, властивостями, причинно-наслідковими взаємозв'язками природних явищ; формують уявлення про участь людини у збереженні і примноженні природи; в інших розділах застосовують наочний матеріал з світу природи.
4	Програма розвитку глухих дітей дошкільного віку, 2013, за редакцією К. Луцько	У розділі «Пізнай довкілля» є фенологічні дослідження погоди, рослин, тварин відповідно до віку і можливостей дитини, серед завдань виділено прививання ціннісного ставлення до природи, праця в природі. У інших розділах використовуються дидактичний матеріал з світу природи.
5	Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату, 2012 Єфіменко М., Мога М., Романенко О., П'ята М., Ханзерук Л., Бабіч В., Чеботарьова О., Стах О., Горелік О., Еманова Л., Жилінська Л., Чорна І., Кабанова І., Олійник І., Новоселецька Н., Спіженко Г., Олішинська Т., Фартушна О.	У розділі «Ознайомлення з навколишнім світом» дітей з порушеннями опорно-рухового апарату ознайомлюють з світом природи (рослини, тварини, комахи, овочі, фрукти, явища природи), взаємозв'язками в ньому, прививають любов і ціннісне ставлення, окремо виділена роль спостережень за природою. В інших розділах використовується наочний матеріал з світу природи.
6	Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення, 2012, Трофименко Л.	Мовленнєвий матеріал наповнений природничим змістом: тварини, рослини, овочі, фрукти, явища погоди і т. д.
7	Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення, 2012, Рібцун Ю.	Мовленнєвий матеріал наповнений природничим змістом: тварини, рослини, овочі, фрукти, явища погоди і т. д.

дитини через безпосередні дії у природі, спостереження, милування нею тощо, тобто через наочність і можливість відчувати та сприйняти природні процеси і явища. Вона складена з: номінативних слів, які називають об'єкти, предмети, їх частини, явища; слів, які позначають дію, процес чи стан номінативних; слів, які позначають ознаки, властивості і різні відношення в природі, їх синонімів, антонімів, омонімів; емоційно-оцінної лексики. Усі ці слова об'єднуються в поняття і зв'язки та становлять природничий словник дошкільника, який формується і накопичується з розвитком уявлень дитини в процесі спілкування і безпосередньої діяльності з чуттєвим досвідом.

Згідно з корекційними програмами для дітей з психо-фізичними порушеннями формування природничого словника відбувається у процесі ознайомлення з навколишнім світом, накопичення елементарних знань та уявлень про природні явища та об'єкти, взаємозв'язки в ньому, при використанні дидактичного матеріалу природничого змісту, праці і спостереженнях в природі, під час формування ціннісного ставлення до довкілля (табл. 2).

Корекційні програми базуються на Базовому компоненті дошкільної освіти (2012 р.), тому потребують оновлення і використання компетентісного міждисциплінарного підходу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формування лексики природничого змісту у дошкільному віці відбувається у процесі засвоєння природничих понять. Опанування природничо-екологічною семантикою становить об'єктивну складність для дітей з ЗНМ внаслідок порушення функції мовно-мовленнєвих узагальнень та труднощі у використанні цих знань через несформованість навичок вербальної взаємодії, вторинні порушення когнітивної сфери.

Формування лексики природничого змісту включає декілька напрямів: оволодіння номінативними словами, що позначають живі і неживі об'єкти та явища природи на основі їх цілісного сприйняття; поглиблення знань через ознайомлення з їх властивостями, якостями, взаємозалежностями, освоєння змісту лексеми на рівні її значення; формування родових і видових узагальнень, а також засвоєння слова як одиниці мови на рівні сенсу. У подальшому слід дослідити теоретичні засади опанування лексикою екологічного змісту дошкільниками із ЗНМ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Брушневська І. М. Дослідження стану сформованості лексики у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Випуск 3. 2017. С. 39–44.
2. Лалаева Р. И., Серебрякова Н. В. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников. СПб. : СОЮЗ, 1999. С. 160.
3. Мілевська О. П., Холод А. Т. Корекція лексичних умінь у старших дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення (на матеріалі дієслів-антонімів). *Логопедія*. Випуск 3. 2013. С. 56–64.
4. Семашко Т. Ф. Дефініція лексичного значення слова. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць*. Випуск 5. 2009. С. 82–84.
5. Словник української мови: в 11 томах. За ред. І. Білодіда. Т. 9.
6. Трофименко Л. І. Теоретичні засади дослідження лексичної сторони мовлення у дошкільників в умовах нормального та порушеного онтогенезу. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розвитку*. 4 (1). 2013. С. 85–95.